

R E C E N Z J E

1. POCZĄTKI ŁACIŃSKOJĘZYCZNEJ BIOGRAFISTYKI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Walter B e r s c h i n, Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter, Bd. 1: Von der "Passio Perpetuae" zu den "Dialogi" Gregors des Grossen /Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters 8/, Stuttgart 1986, Anton Hiersemann Verlag, ss. XII + 358, 2 nlb., tabl. 1.

Z różnych względów nie doczekaliśmy się dotąd całościowego ujęcia średniowiecznych dziejów gatunku pisarskiego biografii. Nie brakowało głosów, że o biografistyce w ogóle nie można mówić we wcześniejszym średniowieczu, przynajmniej do "Żywota Karola Wielkiego" Einharda. Jeżeli jednak pojęcie biografistyki rozumieć się będzie w szerszym znaczeniu, wykraczającym poza kanony biografii Plutarchowsko-Swetoniuszowskiej, trudno nie dostrzec, że znaczna część piśmiennictwa późnoantycznego i średniowiecznego posiada cechy biograficzne. Jest to oczywiście hagiografia, aczkolwiek w jej obrębie występowały, jak wiadomo, także nurty niebiograficzne /np. miracula i translationes/, czy zachowujące z biografistyką często luźny jedynie związek /passiones/. Hagiografia średniowieczna stanowiła i po części stanowi do dziś stosunkowo słabo rozpoznane pole badawcze, aczkolwiek obecnie mało kto chyba skłonny byłby otwarcie negować wartość poznawczą źródeł hagiograficznych. Nie ulega wszakże wątpliwości, że wartość ta w dużej części twórczości hagiograficznej polega na czymś innym niż biografistyka. Poza hagiografią elementy biografistyki występują w dziełach należących do innych gatunków pisarskich, niekiedy dalekich od biografistyki sensu stricto, takich choćby jak historiografia, epistolografia, homiletyka, literatura podróżnicza itp.

Ukazanie się I tomu dzieła heidelberskiego uczonego W. Berschina /który, dodajmy, kilka lat wcześniej opublikował obszerną monografię wpływów języka i kultury greckiej na łacińskie średniowiecze/¹ pozwala żywić nadzieję na wypełnienie tej poważnej luki badawczej. Prezentowany I tom dzieła dotyczy, ściśle rzecz biorąc, raczej późnego /chrześcijańskiego/ antyku i obejmuje - wraz z VI wiekiem - jedynie pierwsze stulecie średniowiecza. Z różnych zapowiedzi wydawniczych wynika, że tom II, który być może w chwili ukazania się niniejszego omówienia zostanie już opublikowany, ma obejmować okres merowiński w Galii wraz z Germanią oraz biografistykę Italii, Hiszpanii i Wysp Brytyjskich. Tom III ma zawierać biografistykę państwa karolińskiego w ramach czasowych 750 do 920. Dalsze zamierzenia nie zostały jeszcze ujawnione, tak że nie wiadomo, dokąd Autor zamierza doprowadzić swe dzieło w sensie chronologicznym.

Formalnie Autor nie był do tego zobowiązany, wydaje się jednak, że z korzyścią dla książki, a na pewno dla czytelnika, byłoby systematyczne, choćby bardzo skrótowe, omówienie dziejów biografistyki antycznej, mimo że ta w znikomym stopniu i nie od razu oddziaływała na biografistykę chrześcijańską. Tom I składa się ze wstępu /s. 1-32/ i pięciu części, które z kolei zostały podzielone przejrzysto na rozdziały. Pomijając tutaj² wywody zawarte we wstępie, mające charakter metodyczny i historiograficzny, zaznaczymy jedynie, że Berschin deklaruje /s. 31/ szczególne zainteresowanie dla niektórych typów utworów: "klasyki biografii" /utwory o szczególnym znaczeniu z punktu widzenia dziejów gatunku/, dzieła które wyraźnie /w sensie historycznym lub literackim/ oddziaływały na czasy późniejsze, wreszcie dzieła zachowane w różnych, wyraźnie zaznaczających się konwencjach stylistycznych.

Pierwsza część tomu /s. 33-110/, "Gloria passionis", obejmuje pierwociny biografistyki chrześcijańskiej, to znaczy żywoty

---

1 Por. W. Berschin, Griechisch-lateinisches Mittelalter. Von Hieronymus zu Nikolaus von Kues, Bern-München 1980.

2 Por. nieco szerszą wersję niniejszej recenzji oddaną do druku na łamach "Eos".

męczenników wczesnego chrześcijaństwa. Początki tego rodzaju piśmiennictwa w hemisferze łacińskiej przypadają na 2 połowę II wieku /por. *Passio SS. Scilitanorum*, powstała w Kartaginie ok. 180 r./. Na uwagę zasługują rozważania Autora o wpływach protokołu sądowego na *Acta martyrum*, chociaż niedawno odnalezione zabytki papirusowe, zawierające tzw. akta męczenników pogańskich, nasunęły niektórym domysł, iż mamy być może do czynienia z pewną konwencją stylistyczną. Poprzez gatunek literacki zwany "*Exitus illustrium virorum*" dochodzi Berschin do ułożonej literacko "*Passio SS. Perpetuae et Felicitatis*" /pocz. III w./, w której element autobiograficzny wiąże się z przeżyciami wizjonerskimi, apokaliptycznymi i pochodzącymi od redaktora częściami pasyjnymi. Następnie rozpatrzone zostały dokładniej: "*Acta Cypriani*" i "*Vita Cypriani*" Poncjusza /najstarszy przykład łacińskiego żywota biskupa, w tym przypadku zarazem męczennika/, "*Passio SS. IV Coronatorum*" /interesujące akcenty społeczne - warunki życia i pracy w kamieniołomach/, "*Passio S. Sebastiani*" /przykład dramatyzacji narracji hagiograficznej/, apokryficzne "*Passiones apostolorum*"³. Po tych wszystkich następują /rozdział 7/ rozważania o charakterze porównawczym i typologicznym. Przedstawiając etapy ewolucji najwcześniejszej hagiografii chrześcijańskiej, Autor zwraca uwagę na tak bardzo wyróżniającą ją od literatury antycznej cechę, jaką jest zwrócenie się ku szerokim i najniższym warstwom ówczesnego społeczeństwa. "W literaturze antycznej brak biografii kamieniarzy, ponieważ górnictwo było pracą zbrodniarzy i niewolników" /s. 110/.

Wiek III /do przełomu konstantyńskiego/ był w dziejach biografistyki chrześcijańskiej wiekiem męczenników, wiek IV natomiast był wiekiem mnichów. Druga część monografii Berschina, "*Concordia poenitentiae. Mönchsleben zwischen Antike und Mittelalter*" /s. 111-191/, poświęcona została żywotom mnichów. Ich poczet otwiera "Żywot św. Antoniego pustelnika" autorstwa św. Anastazego Aleksandryjskiego, reprezentujący duchowość chrześ-

-----

3 W należącym do tej grupy "*Martyrium B. Petri apostoli a Lino episcopo conscriptum*" występuje słynna, uwieczniona przez Henryka Sienkiewicza scena "Domine, quo vadis?"

cijaństwa wschodniego, ale oddziaływujący także silnie na późniejsze dzieje monastycyzmu zachodniego. Przedmiotem następnej analizy stały się "Apoftegmaty Ojców" - zbiory sentencji ascetów i mnichów, z racji zawartych w nich przykładów z życia tych bogobojnych mężów. O łacińskich przekładach apoftegmatów pisze Autor na s. 132-133. Czym na Wschodzie była biografia Antoniego, tym na Zachodzie stały się biografie św. Hieronima: "Vita Pauli primi eremitaie", "Vita S. Hilarionis" i "Vita Malchi", nie licząc różnych fragmentów i wątków biograficznych zawartych w jego korespondencji i w jego "De viris illustribus" /to ostatnie dzieło stanowi początek chrześcijańskiej kontynuacji gatunku literackiego popularnego i w starożytności/. Berschin dołożył tu wiele starań, by określić miejsce tego Doktora Kościoła w dziejach umysłowości późnoantycznej i na tle zjawiska "chrześcijańskiego klasycyzmu".

Kolejny rozdział zajmują dwie "biografie pątnicze" późnoantycznych dam: św. Melanii /Vita S. Melaniae senatricis/ oraz "Itinerarium Egeriae" /lub Peregrinatio Aetheriae/. W rozdziale 5 Berschin przedstawił szczegółowo biografie dwóch syryjskich pustelników V w., o szczególnym znaczeniu z punktu widzenia późniejszej recepcji i roli w dziejach europejskiej kultury duchowej: Szymona Słupnika i "człeka Bożego" Aleksego. Zwrócił przy tym trafnie uwagę na niespodziewaną zgodność ideową dwóch tak pozornie różnych, ale jednakowo skrajnych losów ascetów, bez reszty wyobcowanych od środowiska, bądź dziesięcioleciaми przeżytymi na słupie, bądź równie świadomym i konsekwentnym zatarciem własnej osobowości i powiązań społecznych jak w wypadku św. Aleksego. Zupełnie inny typ biografii świętego, znacznie bardziej odpowiadający potrzebom społeczeństwa znajdującego się w trudnej sytuacji przejścia od porządku starożytnego do średniowiecza, a zarazem "aktywistycznemu" nastawieniu umysłów ludzi Zachodu, reprezentuje "Vita S. Severini" Eugipiusza, będący ważnym źródłem historycznym dla dziejów prowincji naddunajskich w V wieku. Ten typ "historycznych" żywotów będzie się, niekiedy sporadycznie, z czasem coraz częściej, powtarzał w wiekach następnych. Część monografii poświęconej hagiografii mniszej zamyka rozdział omawiający krótko gatunek literacki "Vitae Patrum" - szeroko na Wschodzie i na Zachodzie rozpowszechniony zbiór żywotów słynnych mnichów i nawróconych nierządnic /w rodzaju Paeni-

tentia S. Thaisis i Vita S. Mariae meretricis/, wzbogacony typowo wschodnimi sentencjami.

Wraz z "Vita S. Martini Turonensis" Sulpicjusza Sewera /+ 411/ dochodzi do głosu ważny nurt biografii wielkich biskupów /IV część monografii Berschina, s. 193-266/. Biografie pustelników mogły mieć charakter jak gdyby ponadczasowy, biografie zaś świętych biskupów musiały zachowywać - jak ich bohaterowie - znacznie bliższy kontakt z epoką i społeczeństwem. Autor omawia w kolejności: "Żywot Marcina" Sulpicjusza Sewera /wraz z drobniejszymi utworami dotyczącymi Marcina pióra tegoż autora/, "Żywot św. Ambrożego" Paulina z Noli /przykład biografii biskupa-bojownika o prawa Kościoła, jak gdyby schrystianizowanej wersji władczeo Rzymianina/⁴, "Żywot św. Augustyna" Possydusza /Autor jest skłonny uważać ten utwór za jedną z najpiękniejszych biografii późnego antyku/, "Żywot św. Fulgencjusza z Ruspe" diakona Ferrandusa /jako przykład kwitnącej hagiografii północnoafrykańskiej/, oraz serię "retorycznych biografii biskupich" z Arles, dotyczących kolejnych biskupów tej metropolii na przestrzeni lat 430-550: Honorata, Hilarego, a zwłaszcza Cezarego. Na przykładzie "Żywota św. Cezarego z Arles", będącego zbiorowym dziełem aż pięciu autorów /por. s. 249 nn./, przedstawił Berschin początki świadomego stosowania stylu popularnego, dostosowanego do potrzeb i możliwości intelektualnych barbaryzującego się audytorium. Proces ten w stopniu zaawansowanym będzie można śledzić w dziełach Grzegorza z Tours i w "Dialogach" św. Grzegorza Wielkiego.

Ostatnia, piąta część monografii /s. 267-324/ obejmuje powstałe w VI w. zbiory biograficzne. W pierwszym rozdziale tej części omówił Berschin następujące serie: dwie dotyczące papieży - tzw. "Fragment Laurencjański" i "Liber pontificalis", oraz /znacznie pobieżniej/ tzw. "Martyrologium Hieronimianum" i dwa zbiory burgundzkie: "Vitae Patrum Iurensium" oraz "Vitae Abbatum Acaunensium" /Agaunum/⁵. Na czoło tych rozważań wybi-

---

⁴ Tutaj w aneksie krótka charakterystyka innych biografii biskupich V i VI - wiecznej Italii /m.in. Actus Silvestri - zacytn późniejszej legendy papieża Sylwestra I/.

⁵ O "Vitae Patrum Iurensium" zob. interesujące uwagi I. Wooda, A prelude to Columbanus: the monastic achievement in the Burgundian territories, w: Columbanus and Merovingian mona-

ja się oczywiście "Liber pontificalis". W obrębie tego zbioru Autor odróżnia części "suche", schematycznie referujące biografie papieży, od partii "kumulatywnych", jak na przykład biografie z lat 535-574, sięgających niekiedy wyżej gatunku biograficznego. Rozdział 2 poświęcony został Wenancjuszowi Fortunatowi. Wśród licznych jego biografii palma pierwszeństwa przynależy bezwzględnie żywotowi królowej Radegundy. Dzięki Wenancjuszowi, zdaniem Berschina /s. 287/, "die Biographie ... wurde sogar das wichtigste Medium schriftlichen Ausdrucks in lateinischer Sprache". Całą książkę zamykają rozważania o dwóch autorach, w których twórczości biografistyka nie odgrywała wprawdzie najważniejszej roli, ale których nie można wyłączyć z dziejów tego gatunku literackiego. Pierwszemu z nich - Grzegorzowi z Tours - miejsce w monografii Berschina zapewniły przede wszystkim "Libri miraculorum" i "Liber vitae Patrum", jak również inne drobniejsze utwory biograficzne /np. Passio VII Dormientium/, choć także w głównym jego historiograficznym dziele /Historia Francorum/ nie brak elementów biograficznych. Drugi autor, któremu Berschin poświęcił tu nieco uwagi, to papież Grzegorz Wielki ze względu na jego partie biograficzne w "Dialogach", zwłaszcza wypełniającą II księgę historię św. Benedykta z Nursji. W. Berschin wykazał, że także inne ważne dzieło Grzegorza Wielkiego - "Moralia in Iob", w zasadzie o charakterze egzegetycznym, zajmuje wybitne miejsce w dziejach biografistyki średniowiecznej. "Antropologia Grzegorza Wielkiego jest antropologią człowieka cierpiącego" /por. s. 323-324/.

I tom monografii Waltera Berschina został wyposażony w rozmaite zestawienia: cenniejszych zabytków biograficznych według poszczególnych grup z podaniem miejsca aktualnej naukowo edycji, wykorzystanych rękopisów, oraz skorowidz. Przez całą pracę, choć z różną intensywnością, obok analizy historyczno-literackiej, ideowej i historycznej, przewija się wątek analizy językowej, który w niniejszym omówieniu został pominięty.

-----
sticism, ed. by H. B. Clarke and Mary Brennan /BAR International Series, 113/, Oxford 1981, 3-32. W zbiorze tym z punktu widzenia problematyki książki Berschina na uwagę zasługuje także rozprawka R. Collinsa, Observations on the form, language and public of the prose biographies of Venantius Fortunatus in the hagiography of Merovingian Gaul /s. 105-131/.

Dzieło budzi respekt i każe z niecierpliwością oczekiwać kontynuacji. Nieuwzględnienie, choćby w formie tła porównawczego, rozwoju biografistyki kręgu greckiego, utrudnia może zobiektywizowanie obrazu osiągnięć biografistyki łacińskiej, ale trudno z tego powodu czynić zarzut autorowi pracy niewątpliwie pionierskiej, cechującej się szczególnego rodzaju "bliskością" do źródeł oraz szerokim potraktowaniem przedmiotu.

Jerzy Strzelczyk - Poznań

2. Biblioteca Patristica. Collana diretta da Mario Naldini e Manlio Simonetti, vol. 1-10, Firenze 1984-1987, Nardini Editore. Centro Internazionale del Libro.

Od 1984 r. ukazuje się nowa, dwujęzyczna /oryginalny tekst krytyczny + przekład/ włoska seria wydawnicza dzieł Ojców - "Biblioteca Patristica" /format 13 x 20,5 cm; okładka pięciokolorowa, plastykowana/, kierowana przez dwóch wybitnych badaczy starożytności klasyczno-chrześcijańskiej: Mariusza Naldiniego i Manliusza Simonettiego przy współudziale konsultantów: Samuela Olivieriego OFM i Dina Pieraccioniego. Każdy z tomów obok tekstu patrystycznego zawiera naukowy wstęp, obszerny komentarz, bibliografię i indeksy. Do końca 1987 r. wydano ich 10.

Pierwszym z nich jest opublikowany w 1984 r.: Tertulliano, La Testimonianza dell'anima. A cura di Carlo Tibiletti, ss. 118. Omawiana tu przez Tertuliana tematyka jest bardzo aktualna również i w świecie współczesnym, szczególnie jeśli chodzi o badania etnograficzne: dialog między ludźmi o różnych przekonaniach religijnych, czy też zagadnienia związane z antropologią teologiczną. "La Testimonianza dell'anima" podejmuje bowiem i rozwija charakterystyczną dla Tertuliana tematykę: "dusza dzięki swej naturze czyli strukturze otrzymanej od Boga, a nie przez wpływy zewnętrzne działające już po stworzeniu, poznaje niektóre podstawowe prawdy chrześcijańskie". Dziełko zajmuje się więc "duszą z natury chrześcijańską", która - otwierając się na Dobrą Nowinę Chrystusową - "staje się w całej pełni chrześcijańską".